

[แ ห ล ง ไ ต้]

สมปราชญ์ อัมมะพันธุ

รองศาสตราจารย์ อติตอาจารย์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

“ลูกตัก”

ชีวิตของคนเรานี้ต้องสัมพันธ์
เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
เพราะเราคือธรรมชาติ ธรรมชาติคือ
เรา เราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ
ไม่ว่าที่อยู่อาศัย อาหารการกิน
การแต่งกาย แม้กระทั่งการเล่นของ
เด็กก็เกิดจากการนำเอาสิ่งต่างๆ
ที่มีอยู่ตามธรรมชาติรอบๆ ตัวเรา
มาเล่น เช่น เด็กฝรั่งเขาอาจจะเล่น
Snowball เพราะบ้านเมืองเขามีหิมะ
แต่เด็กไทยเราไม่มีหิมะจะเล่น เด็กๆ
ก็มองหาวัตถุที่มีอยู่รอบๆ ตัวอย่าง
เช่น ดินเหนียว ลูกยางพารา เม็ด
มะม่วงหิมพานต์ไม้ไผ่ เป็นต้น มาทำ
เป็นของเล่น เด็กไทยเราก็สนุกสนาน
ตามแบบของไทยๆ มาตั้งนานแล้ว
ล่ะครับ

วันนี้ผมจะมาเล่าถึงการเล่นของเด็กไทยสมัยก่อนที่เขานำเอาวัตถุตามธรรมชาติมาทำเป็นของเล่น นั่นคือ การเล่น “ลูกตัก” บางถิ่นก็อาจจะเรียก “อีตัก” ก็มี ทำไมไม่เรียกว่า “คุณตัก” นะ จะได้ฟังดูสุภาพหน่อย แต่เมื่อเขาจะเรียกอีตัก ก็ไม่ว่ากัน จะชื่ออะไรก็ตามที่แต่หลักการและวิธีการเล่นก็เหมือนๆ กัน เพราะการเล่นก็อาศัยวิธีการตักวัตถุเป็นหลักนั่นเอง

ท่านผู้อ่านคงรู้จักต้นไม้ที่ชื่อ ต้นก้ามปู บางคนก็เรียกว่า จามจู้แดง หรือจามจู้ (เฉยๆ) ภาคเหนือเรียก ฉ่าฉ่า หรือ ลำสา มันเป็นไม้ยืนต้นที่มีต้นโต แผ่กิ่งก้านสาขากว้าง ใบก็คล้ายใบมะขาม แต่ค่อนข้างจะโตกว่ามาก ต้นโตๆ เขามักตัดมาทำเขียง มันจะมีช่อดอกเป็นพู่สีชมพูแก้มีฝักเล็กๆ ยาวประมาณ 12 เซนติเมตร ฝักแก้มีสีน้ำตาลไหม้จนดำ เนื้อมีรสหวาน มีเมล็ดเล็กๆ สีน้ำตาลเรียงกันอยู่ในฝักแบบฝักมะขาม ชาวปักษ์ใต้เขาจึงเรียกว่า “ขามหวาน” หรือ “มะขามหวาน” แต่เป็นคนละชนิดกับมะขามหวานของเพชรบูรณ์นะครับ ต้นมะขามหวานหรือต้นก้ามปูนี้มีอยู่ทั่วไปทุกภาคของประเทศไทย ถ้าท่านอยากเห็นของจริง ก็ไปดูได้ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่เขาเรียกจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยว่า “รั้วจามจู้” เพราะต้นจามจู้เป็นสัญลักษณ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเขาครับ

ที่ผมนำเอาเรื่องของต้นมะขามหวานหรือต้นจามจู้มาเล่าเสียนาน เพื่อแนะนำให้เด็ก ๆ สมัยนี้ได้รู้จักต้นมะขามหวาน หรือ ต้นจามจู้เสียก่อน เพราะเด็ก ๆ สมัยก่อนเขาจะแกะเอาเมล็ดข้างในของฝักขามหวานนี้แหละมาเป็นอุปกรณ์การเล่น “ลูกตัก” ซึ่งถ้าไม่ใช่เมล็ดมะขามหวานนี้ ก็อาจใช้วัตถุอื่นแทน เช่น เม็ดมะขามเปรี้ยว (แต่เม็ดโตไป) ถั่วเขียว (กลิ้งง่ายไป แล้วหาได้

ลำบาก) ส่วนต้นมะขามหวานนี้ก็มืออยู่ทั่วๆ ไป มีที่หน้าบ้านสักต้นก็ดี เพราะเป็นไม้ที่ให้ประโยชน์เยอะ ลำต้นโต ฝักเยอะ แกะเอาเมล็ดมาเล่น “ลูกตัก” ดีกว่า ง่ายดี แถมหลังเล่นเสร็จก็ยังมีประโยชน์อีก แล้วจะเล่าให้ฟัง...ในตอนท้ายนะครับ

อุปกรณ์อีกอย่างหนึ่งในการเล่น “ลูกตัก” ก็คือ วัตถุที่จะนำมาใช้ทำเป็นช่องสำหรับตัก ก็ใช้กระดาษสมุดแผ่นบางๆ นี่แหละ เอามาตัดหรือฉีกออกให้เป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก จับเอามุมกระดาษ 2 มุมมาวางทับกัน (ด้านเดียว) บีบให้แน่น มันก็จะกลายเป็นช่องกระดาษ ที่จะนำมาใช้ตักเมล็ดมะขามหวานได้แล้ว อ้อ... อีกอย่างหนึ่งที่ต้องใช้ก็คือ ซอลด์ หรือ ดินสอ ที่จะนำมาขีดเส้นให้เป็นวงกลม เพื่อกำหนดพื้นที่เป็นสังเวียนหรือเวทีการเล่น “ลูกตัก”

สถานที่ที่จะเล่นก็ง่ายๆ คือ เล่นกันในร่ม บนพื้นเรียบๆ จะเป็นพื้นกระดาน พื้นปูนซีเมนต์ เช่น พื้นห้อง พื้นระเบียง พื้นโต๊ะ หรือพื้นที่ไหนก็ได้ แต่พื้นนั้นต้องเรียบ เสร็จจากได้พื้นที่แล้วก็นำเอาซอลด์หรือดินสอมาขีดลงบนพื้นให้เป็นวงกลม เพื่อทำเป็นสนามหรือสังเวียน ไม่แนะนำให้อเอาตะปูมาขีดเส้น เพราะหลังเลิกเล่นแล้วถ้าขีดเส้นด้วยตะปูเส้นนั้นจะติดถาวร ไม่สามารถลบออกได้ เดี่ยวผู้ใหญ่เขาจะตำหนิเอานะ วงกลมที่ขีดนี้ไม่กำหนดขนาด เพราะขึ้นอยู่กับจำนวนผู้เล่นว่ามีกี่คน จะลงกองกลางเมล็ดมะขามหวานกันคนละกี่เมล็ด อันนี้ขึ้นอยู่กับผู้เล่นจะตกลงกัน เพราะถ้าคนมาก เมล็ดมะขามหวานจะมาก พอโรยเมล็ดมะขามหวานทั้งหมดลงไป เมล็ดมะขามจะกระจายออกทับเส้นสังเวียนที่ขีดเอาไว้หรือกระเด็นออกนอกเส้นที่ขีดไว้ ก็จะทำให้ผู้เล่นคนนั้นแพ้หรือตายเล่นต่อไปไม่ได้ วงกลมที่จะใช้เป็นสังเวียนจึงต้องไม่เล็กหรือโตจนเกินไป

ชีวิตของคนเราต้องสัมพันธ์ เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม เพราะเราคือ ธรรมชาติ ธรรมชาติคือเรา เราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

สำหรับผู้เล่น ความจริงการเล่น “ลูกตัก” นี้ ผู้เล่นอาจเป็นหญิงหรือชายก็ได้ แต่ส่วนมากเด็กผู้หญิงจะชอบเล่น “ลูกตัก” มากกว่าเด็กผู้ชาย ให้สังเกตที่ชื่อ เพราะบางถิ่นเขาจะเรียกการเล่น “ลูกตัก” ว่า “อีตัก” เท่าที่ศึกษามาไม่พบว่ามีที่ไหนเรียกว่า “ไอตัก” เลย ดังนั้น การเล่นชนิดนี้ผมจึงโมเมเออว่าน่าจะเป็นการเล่นของเด็กผู้หญิงนิยมเล่นกันมากกว่า

จำนวนผู้เล่นก็ไม่จำกัด จะมีตั้งแต่ 2 คน ถึง 5 คน หรือมากกว่านี้ก็ได้ แต่ถ้าผู้เล่นมากกว่านี้คนที่ได้เล่นลำดับหลังๆ ก็จะต้องคอยกันนานกว่าคนที่เล่นลำดับต้นๆ จะตายหรือแพ้ คือ หยุดการเล่น ดังนั้น ถ้าผู้เล่นมีจำนวนมาก เด็กก็จะใช้วิธีการแยกกลุ่มไปตั้งวงใหม่อีกวงหนึ่ง จะได้ไม่ต้องรอลงกันนานเกินไป

วิธีการเล่น ผู้เล่นจะเริ่มต้นจากการตกลงนำเมล็ดมะขามหวานลงกองกลางว่าผู้เล่นแต่ละคนจะลงเมล็ดมะขามหวานมาคนละกี่เมล็ด เช่น อาจจะลงคนละ 5-20 เมล็ด (ขึ้นอยู่กับจำนวนผู้เล่น) สมมุติว่า ผู้เล่น 5 คน ลงกองกลางคนละ 10 เมล็ด กองกลางที่จะเล่นก็จะมีทั้งหมดรวม 50 เมล็ด

อันดับต่อไป ผู้เล่นจะต้อง “ขันซี” ตกลง หรือสัญญากัน เพื่อคัดเลือกหาตัวผู้เล่นก่อนหรือหลังตามลำดับ ด้วยวิธีการ “ลา ลา ตี ต่ำ ไปง” และการ “วัน ตู๋ ซ่ม” หรือ “ยัน ยี ยัน เย้า ปักเป้า ยิง

จุม” จนได้ตัวผู้เริ่มเล่นคนแรก เมื่อได้ตัวผู้เล่นตามลำดับแล้วการเล่นก็จะเริ่มต้น (เคยเล่าถึงวิธีการคัดเลือกหาตัวผู้เล่นก่อนเล่นหลังจากมาแล้วในฉบับก่อน)

กติกาการเล่น (สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. 2526:58)

1. ขณะโรยเมล็ดมะขามหวานกองกลางห้ามทำให้มะขามหวานเมล็ดใดเมล็ดหนึ่งไปแตะเส้นหรือกระเด็นออกนอกเส้นวงกลม ที่ขีดไว้ สมมุติเป็นสนามหรือสังเวียน

2. ห้ามตักเมล็ดมะขามหวานเกินครึ่งละ 1 เมล็ด

3. ห้ามใช้ช้อนกระต่ายหรือมือไปแตะหรือสะกิดหรือกระทบมะขามหวานเมล็ดอื่นที่ไม่ได้ตัก ทำให้เมล็ดมะขามที่ไม่ได้ตักเคลื่อนหรือไหว ถ้าผู้เล่นทำผิดกติกาข้อใดข้อหนึ่งใน 3 ข้อนี้ถือว่าผู้เล่นคนนั้นแพ้หรือตาย ต้องหยุดการเล่นแล้วเปลี่ยนให้ผู้เล่นคนต่อไปได้เล่นแทน

เริ่มเล่น ผู้เล่นคนแรกจะกำเมล็ดมะขามหวานที่เป็นกองกลางรวมทั้งหมด 50 เมล็ด โรยลงไปในวงอย่างระมัดระวัง เทคนิคการเล่น คือ พยายามโรยด้วยการวางมือต่ำๆ โรยเบาๆ เพื่อไม่ให้เมล็ดมะขามหวานไปแตะเส้นหรือออกนอกเส้นวงกลม จากนั้นผู้เล่นก็ใช้ช้อนกระต่ายของตัวเอง (ที่ทำเตรียมไว้) ตักหรือช้อนเมล็ดมะขามหวานทีละเมล็ดๆ

ส่วนใหญ่ผู้เล่นมักจะตายหรือแพ้เพราะทำผิดกติกาข้อที่ 3 ดังนั้น เมื่อเริ่มเล่นผู้เล่นจึงต้องเลือกตักเอาเมล็ดมะขามหวานที่อยู่ห่างจากเมล็ดอื่นเสียก่อน แล้วจึงมาตักเมล็ดที่อยู่ใกล้หรือชิดกัน ระวังอย่าให้ช้อนกระต่ายหรือมือกระทบหรือไปสะกิดเมล็ดมะขามหวานเมล็ดอื่นที่ไม่ได้ตัก คืออย่าให้เมล็ดมะขามหวานเมล็ดอื่นไหว

หรือเคลื่อน มิฉะนั้น ถือว่าตายหรือแพ้ ต้องหยุดการเล่น แล้วเปลี่ยนให้ผู้เล่นลำดับต่อไปเล่นแทน แม้จะระมัดระวังเพียงใด แต่ที่สุดแล้วผู้เล่นก็มักต้องตายด้วยกติกาข้อนี้ เพราะข้อจำกัดของวงกลมที่ขีดไว้ก็เล็ก ๆ (ถ้าวงกลมโตเกินไปก็ไม่สนุก) ถ้าโรยเมล็ดมะขามหวานลงไปแรง เมล็ดมะขามหวานไปทับเส้นหรือออกนอกวงกลมก็แพ้แล้ว เมื่อโรยเบา ๆ เมล็ดมะขามหวานก็มากองกระจุกตัวชิดกัน พอตก โอกาสที่ช้อนกระต่ายจะไปสะกิดเอาเมล็ดมะขามหวานที่ไม่ต้องการตกก็เกิดขึ้น

เมล็ดมะขามหวานที่ตกได้ ได้ก็เมล็ดก็จะตกเป็นของผู้ตกได้ ส่วนเมล็ดที่เหลือมีเท่าไรก็จะ เป็นโอกาสของผู้เล่นลำดับถัดไปจะได้เล่น แต่ถ้าคนลำดับต้น ๆ ตักหมดแล้ว การเล่นในรอบนั้นก็จบลง ผู้เล่นทั้งหมดก็ต้องลงกองกลางเมล็ดมะขามหวานจำนวน 10 หรือ 20 เมล็ดกันใหม่ เพื่อเล่นกันใหม่ในรอบต่อไป

การกำหนดแพ้หรือชนะนั้นไม่มี จะมีก็แต่ใครตกเมล็ดมะขามได้มากน้อยกว่ากัน ใครได้มากจะถือว่าชนะก็คงจะได้ เพราะคนแพ้ก็ต้องไปแกะเอาเมล็ดมะขามหวานมาอีก เพื่อจะได้เป็นทุนมาเล่นกับเพื่อนใหม่ ซึ่งก็ไม่ยุ่งยากอะไร เพราะฝักมะขามหวานมีเยอะ แพ้ก็ไปแกะเมล็ดมาเล่นกับเพื่อนใหม่ ง่ายดี

หลังจากการเล่น “ลูกตัก” สิ้นสุดลง ซึ่งส่วนมากจะเลิกเล่นเมื่อเล่นกันนาน จนผู้เล่นเบื่อ (ไปเอง) ส่วนเรื่องเมล็ดมะขามหวานของใคร จะหมดนั้นส่วนมากไม่ค่อยจะมี เพราะก่อนการเล่น ผู้เล่นแต่ละคนจะเตรียมทุน (เมล็ดมะขามหวาน) ไว้คนละหลายๆ เล่นยังไงก็ไม่หมด และแล้วหลังเลิกเล่น เด็กๆ มักจะนำเอาเมล็ดมะขามหวานทั้งหมด ของทุกๆ คนมากอง

รวมกัน แล้วนำไปล้างทำความสะอาด นำไปตากแดดให้แห้ง หลังจากนั้นจึงนำเมล็ดมะขามหวานไปคั่วในกระทะ เหมือนคั่วเมล็ดถั่วลิสง หรือบางคนอาจจะใส่น้ำมันลงไป ในกระทะเล็กน้อย แล้วเทเมล็ดมะขามหวานลงไปผัด โรยเกลือลงไปนิดหน่อย สุกแล้วเมล็ดมะขามหวานคั่ว ก็จะมีกลิ่นหอมหวานชวนรับประทานยิ่งนัก เด็กๆ ก็จะตักเอาเมล็ดมะขามหวานที่คั่วหรือผัดแล้วมาแบ่งปันรับประทานร่วมกัน อร่อย...อร่อย ครับ ทั้งหอม...ทั้งมัน และได้ทั้งความสามัคคี ตีออก ลองดูซิครับ

เป็นไงครับหลานๆ ที่น่ารักครับ บ้านใครมีต้นกำปู หรือต้นจามจุรี หรือต้นมะขามหวานที่ว่าจะลองนำเอาฝักมะขามหวานมาชิมดูก็ได้ เนื้อมะขามหวานจะมีรสหวาน รับประทานได้ครับ ผมสงสัยว่าทำไมจึงไม่มีใครวิจัยสกัดเอาน้ำตาลออกมาจากฝักมะขามหวานนะ เพราะมันมีรสหวาน ถ้าศึกษากันดีๆ ผมว่ามะขามหวานหรือต้นจามจุรี ก็น่าจะเป็นพืชที่ให้น้ำตาลได้อีกอย่างหนึ่ง ส่วนเมล็ดมัน...เอ๊ย...เมล็ดมะขามหวานลองนำมาเล่น “ลูกตัก” หรือ “อีตัก” ก็สนุกสนานมาก ทั้งยังเป็นการสืบสานการเล่นของเด็กไทยสมัยก่อนเอาไว้อด้วย ลงท้ายก็ได้ของกินเล่นที่แสนอร่อยและให้โปรตีนสูง แถมนี่คุณค่าทางอาหารอีกต่างหาก ไม่เชื่อก็ลองดู เดี่ยวจะหาว่ามีของดีแล้วไม่บอกกันบ้าง...นี่ผมบอกแล้วนะครับ (๕)

หนังสืออ้างอิง

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. (2526). การเล่นเกมของเด็กปักษ์ใต้. บัณฑิตาน: คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.